

- ЇСУМ 1985 - Етимологічний словник української мови. - К.: Наукова думка. 1985. - Г. 2. - С. 149-150.
- Лисиченко 1991 - Лисиченко Л.А. Концептуальная и языковая картина мира и их взаимодействие // Семантика и прагматика языковых единиц. Сб. научн. трудов. -- X., 1991. - С. 4-6.
- Лисиченко 1998 - Лисиченко Л.А. Мовна картина світу та її рівні // 36. Харк. іст.-філол. тов-ва. - X., 1998. - Т. 8. - С. 129-144.
- С'С 2000 - Словник іншомовних слів. - К.: Довіра, 2000. - С. 556.
- ФС 1986- Філософський словник. - К.. 1986.-С. 155-156.
- ФСУМ 1993 - Фразеологічний словник української мови. -- К.: Наукова думка, 1993. - Т. 1. - С. 275-286.
- Ясіновська 2000 - Ясіновська О. Концепт любов і слово любов у текстах Нового Завіту // Вісник Львів, у-ту. Серія філологічна. - Львів, 2000.-Вип. 29. -С. 152-165.

Наталія Малюга

МОВА. ЕТНОС. МЕНТАЛЬНІСТЬ

Проблема розуміння, сприйняття мови як системи, що моделює світ у свідомості окремої людини, етносу в цілому, субетносу, його соціальних груп, не є новою. За гіпотезою Сепіра-Уорфа, кожна мова своєрідно, у неповторний спосіб відтворює дійсність і таким чином втілює і закріплює неповторний світогляд. Дослідити мову можна лише в органічному зв'язку з вивченням культури, побуту, звичаїв її носіїв, їх психічного складу. Водночас і мова стає зростаюче цінною як гід у науковому вивченні культури, адже розробка культурних взірців цивілізації фіксується мовою, стан якої, у свою чергу, відображає рівень цивілізації. Спроба опанувати культуру без допомоги мови суспільства видається нам любительською забавкою дилетантів, що не можуть вилучити корисну інформацію з оригінальних документів цивілізації. Передача культури від покоління до покоління - це грандіозний механізм, у якому саме слово як носій

суспільної свідомості виявляється пам'яттю культури [Верещагин 1980: 95].

Так, японська домогосподарка щодня обмінюється численною кількістю привітань і пустих фраз (фатична функція мови) з дрібними крамарями, які переважно живуть по сусідству. Однак домогосподарка, знайома з цими людьми багато років, а інколи навіть з дитинства, не знає ні їх імен, ні прізвищ. Овочі приносить зеленщик-сан, рибу - рибник-сан. Коли потрібні послуги телемайстра, запрошують Мацусіта-сан - торговця виробами фірми "Мацусіта", у якої й було придбано телевізор. Газети розвозить Асахі-сан (від назви газети), хоча з дитинства він знає як син молочника-сан [Овчинников 1987: 27-28]. Традиція, за якої існують люди, що все життя залишаються безіменними для інших, своїм корінням сягає доби феодалізму, коли японське суспільство знало поділ на прошарки. До торговців як до представників найнижчого прошарку визначено було звертатися за назвою професії. І незважаючи на притаманну японцям шанобливість, традиція побутового спілкування протягом століть не зазнає змін.

Постає питання: чи визначається наше мислення і поведінка нашою мовою? Для вирішення цієї проблеми варто спрямувати вектор гіпотези лінгвістичної відносності на саме мовознавство. За такої умови стає зрозумілим, що лінгвістична відносність є "не гіпотезою, а аксіомою" [Диброва 1996: 62].

За свідченням дослідників лексичної інтерференції [Верещагин 1980: 87], учні-киргизи на уроці російської мови отримали завдання у ролях прочитати байку І. А. Крилова "Вовк та Ягня". Діти відмовилися читати текст за Ягнятка. Виявляється, що Вовк, незважаючи на неприхований зміст байки, викликає в учнів лише позитивні асоціації. На підтвердження своєї правоти школярі наводили приклади з киргизького фольклору, де вовк дійсно зображений сильним, хоробрим, добрим, привабливим. Як бачимо, лексичний фон киргизького слова, понятійно еквівалентного російському "вовк", був помилково перенесений з

рідної мови в чужу, отже, семантична структура російського слова перебудувалася у свідомості школярів під впливом рідної мови.

Теорія рідної мови пов'язується з розумінням мови як духовної енергії, дослідженням її впливу на світогляд мовців. Так, британці та американці ще мають ілюзію, що розмовляють однією мовою. Якщо брати до уваги денотативне значення, це правда, проте, зважаючи на конотаційне, дуже часто спостерігаємо смислову різницю. У Великобританії слово "компроміс" має в цілому позитивне значення, його можна вживати стосовно будь-якої угоди, включаючи й таку, в якій інша сторона отримала більше, ніж 50% за кожним пунктом. Натомість у Сполучених Штатах значення слова "компроміс" визначається суттю доктрини перевірок і балансів, що унеможлиблює таке ж етичне тлумачення семантики названої лексеми. Для англієця "дійти компромісу" означає розробити гарне рішення, для американця - швидше погане, в якому всі важливі пункти втрачено. Таким чином, у переговорах, які, наприклад, відбуваються для віднайдення компромісу між двома суверенними державами, такими, як США та Великобританія, британці завжди можуть пишатися результатами, у той час як американці підраховують свої втрати.

Як бачимо, народи з різними соціальними традиціями реагують у слові по-різному на зовнішню проблему як ідентифікуючий показчик себе. Світобачення впливає на лінгвоментальну поведінку, що відбивається, у свою чергу, на мові. Однак, із складних і діалектично протирічних взаємозв'язків мови, мислення, пізнання, культури, поведінки, з того, що закони мови незалежні від волі людей, не можна робити висновку про панування мови над людиною [Верещагин 1980: 287]. Лінгвістичні уявлення можуть відбивати логічні шляхи пізнання, звужувати або розширювати уявлення про ті предмети, поняття яких є тотожними. На думку дослідника проблем етнолінгвістики В. М. Шаклеїна, "у системі лінгвокультурних універсалій також знаходить відображення значущість нових об'єктів у житті й діяльності етносу, пов'язана з глибинним або поверховим зіткненням з

природним об'єктом" [Шаклеин 2000: 84]. Саме тому, наприклад, для всіх європейців слони - це екзотичні тварини, контакт з якими обмежується зустрічами у зоопарках. За умови лінгвокультурного осмислення реалії ставиться акцент на атрибуті "громіздкий" і похідних від нього ознаках "незграбний", "вайлуватий", "неповороткий". У сприйнятті індусів, котрі використовують слонів на різних роботах, ця тварина асоціюється з грацією [Шаклеин 2000: 84]. Тому сказати індусці, що у неї хода слона - значить визнати її витонченість, граціозність або зробити комплімент. Однак європейку таке порівняння образить.

Усі мови адекватно обслуговують свою культуру. Тому, наприклад, у німецькій мові, якою послуговуються швейцарці, відбиті риси культури й побуту швейцарського етносу; натомість австрійський варіант німецької мови фіксує культурно- історичні реалії австрійського етносу. Так, в австрійців побутує фразеологізм "видраювати сходи собору Святого Стефана". Таке своєрідне покарання існувало для старих дів у Відні, головним визначним місцем якого був і є собор Святого Стефана. Зазначена фразеологічна одиниця австрійської мови, відбиваючи ментальність етносу, закріпилася із значенням "бути старою дівкою" [Снитко 1998: 1]. Нагадаємо лише, що прашури (і не тільки австрійці!) обурювалися бездітністю. Як бачимо, у мові закріплюється активне ставлення мовців до навколишнього світу. За твердженням В.В.Жайворонка, автора досліджень з української етнолінгвістики, "індивідуальні (часткові) емоції переростають у колективну (загальномовну) експресію, що характеризується різною шкалою оцінності [...] Нашарування національно-культурних цінностей призводить до нашарування символічних рівнів менталітету..." [Жайворонок 2001: 52].

Можна простежити зміну символіки у просторі і часі. Так, для росіян символом батьківщини, атрибутом ностальгії за рідним краєм є береза. (Зауважимо, що в радянський період мережа магазинів, які відпускали товар за валюту, мала назву "Берізка". Такі крамниці надавали послуги, як правило, іноземцям, і

символічна назва покликана була пропагувати культуру, спосіб життя, менталітет росіян, створювати стереотип росіян, Росії, а не СРСР). Однак для праслов'янського етносу характерним був символ сосни. Як бачимо, відбулася зміна етнічного світобачення. Натомість сучасний субетнос Алтайського краю символом своєї малої батьківщини вважає не березу, а модрина [Шаклеин 2000: 74-75], що зумовлено лінгвокультурними стереотипами.

Наявність диференційних особливостей лінгвістичних картин світу можна пояснити різницею в емпіричній об'єктивній дійсності. Визначальними чинниками можуть бути рельєф місцевості, особливості рослинного і тваринного світу, клімату, характеру трудової діяльності тощо [Шаклеин 2000: 83]. Так, для персонажів європейського фольклору характерні малі розміри (гноми, ельфи, лісовички, Дюймовочка, Мізинчик), натомість для персонажів фольклору народів Азії - великі розміри (джини; якутські богатирі, що стоять на землі і підпирають головою небо; алтайські герої, від ходи яких руйнуються гори, і т. ін.). Коли подивитися на карту континенту і зіставити розміри європейських територій та азійських країн, країв, територій проживання окремих субетносів, порівняти масштаби Європи й Азії в цілому, тоді зрозумілим стає механізм закріплення уявою людей за певними реаліями відповідних розмірів.

Не випадково, що в українському фольклорі ми зустрічаємо Котигорошка, Вернидуба, Кожум'яку, котрі мають звичну людську подобу, але вирізняються богатырською силою. Виникнення персонажів такого типу можна пояснити тим, що Україна географічно (також зауважимо на культурному і політичному аспектах) перебуває на перехресті Схід - Захід, тому відбувається нівеляція протиставлення "великий - малий" і втілення значного (надзвичайного) змісту' в незначній (звичайній) формі. В уявленні сучасного українця, зазвичай, спрацьовують екстралінгвістичні стереотипи, що виступають у ролі оберегів немотивованих властивостей, зокрема, атрибути високий зріст і міцна будова тіла створюють підґрунтя високої позитивної оцінки особистості,

наділеної вказаними ознаками. Висока кременна людина, як правило, автоматично викликає повагу. Відбувається перенесення ознак розміру для характеристики видатного розуму, виняткового таланту, багатирської сили. Згадаймо національні стереотипи українців, згідно з якими повні люди завжди добрі; подружжя, так би мовити, “у тілі” - значить склалося сімейне життя; наречена міцної статури - добре працюватиме і народжуватиме здорових дітей і т. ін. та порівняймо їх із зверхньою оцінкою інтелігенції (“вошива” інтелігенція), адже інтелігент завжди худий, хворобливий, не вміє погодувати себе і свою сім’ю.

Усе сказане вище пояснює, на наш погляд, схильність українців до перебільшень (щоб звучало вагомо, переконливо, слугувало доказом вдатності у справі, заможності тощо). Приклади з фольклору ілюструють ментальність народу якнайкраще. Оразу на думку спадають небилиці про бджіл, розміром зі щура; про те, як гналося сім вовків - один сірий; про “о-о-отакенну” виловлену рибу тощо. Англієць, навпаки, схильний до зменшення у слові. Наприклад, представник вищих прошарків суспільства, член команди кубку Девіса, на запитання “Чи граєте Ви у теніс?” відповідає: “Так, я трохи граю в теніс”. Однак і тому, хто запитує, і тому, хто відповідає, добре зрозумілий реальний зміст слова “трохи”.

Мова як соціальний феномен несе на собі відбиток життя суспільства, його матеріальної і духовної культури. Так, фінський стажер звернувся до московського продавця, здивувавши своїм проханням: “Зважте мені півкілограма яєць” (у Фінляндії яйця продаються на вагу). Фраза “Ми пообідаємо в кафе” є незрозумілою для поляка, адже в польському кафе можна лише посидіти за чашкою кави з тістечком чи пиріжком [Верещагин 1980: 39]. У Відні, заходячи до кав’ярні, австрієць говорить *bitte einen Kolschitzki* (будь ласка, одного Нальчицького) замість “прошу чашечку кави” [Снитко 1998: 1]. Невеличка історична довідка стосовно того, хто такий Кульчицький (а був він засновником першої кав’ярні у Відні) мотивує значення, на перший погляд,

дивного виразу. Як свідчить ілюстративний матеріал, специфічні усталені конструкції національної мови ідентифікують суспільство. Сутність кожної культури можна зрозуміти через суть мови: у національній культурі (а безнаціональній, на наш погляд, немає) не існує того, що не може бути вираженням національною мовою.

Водночас мова є нераціональною, як і будь-який аспект культури. Порівняймо: французькі католики звертаються до Господа формою особового займенника *tu* (ти), а протестанти - *vous* (ви). Наведемо ще приклад. Свого часу у Швеції розгорілися суперечки щодо займенника *pi*, уживаного по відношенню до людей нижчого соціального статусу. Було створено клуби, громадські асоціації з метою скасування цього слова. Окремі представники цих клубів носили значки, на яких було написано: “Я не вживаю *pi* і сподіваюся, що і ви не будете цього робити”. Зауважимо, що декого навіть притягували до судової відповідальності за вживання *pi*.

Як бачимо, “у кожному конкретному випадку асиметрія у співвідношенні між етносом і мовою не є випадковою, вона зумовлена історією народів” [Снитко 1998: 1]. Варто наголосити на психологічному аспекті, зокрема на тому факті, що у перші повоєнні роки в атестатах австрійських випускників шкіл стояли оцінки за “мову, якою проводяться заняття” [Горбачевская 2000: 94], хоч не важко здогадатися, що цією мовою була німецька. Австрійці не відкидають своєї історичної приналежності до німецької культури (нагадаємо, що австрійський варіант німецької мови у своїй основі має баварський діалект), однак додають, що “справжній австрієць обов’язково має бабусю-чешку і тітку-угорку” [Горбачевская 2000: 93].

На початку ХХ століття у Відні до людини вищого класу віталися “маю за честь”, до близького знайомого - “хай Вас благословляє Бог” і “Ваш слуга” говорили людині, що мала з мовцем однакове соціальне походження. У той же час японське привітання без диференціації адресата звучить як “поважна ранність”, а американське - “як справи?” Цей ряд, що засвідчує зафіксовану

у слові різницю між роботою думки різними мовами, можна подовжити далі. Будь-яка робота думки, виражена у мові, спрямована на певні лінгвістичні зразки. Наприклад, у японській мові існує вираз “повернутися додому трійкою”, який досить своєрідно ввів російське слово в японський ужиток. Наведена фраза означає, що п’ятий господар увалюється в двері серед ночі, причому його попід руки підтримують дівки з бару. Згідно з етикетом, що визначається національним менталітетом, дружина в такому разі має запросити супутницю увійти, пригостити чаєм, поцікавитися, чи розраховувався чоловік, і з вдячністю їх випроводити [Овчинников 1987: 38].

Одне і те ж слово часто не означає одне і те ж саме для різних поколінь навіть у масштабах певної культури. Наприклад, для покоління наших батьків “робота” - це те, що вони отримали по закінченні навчання, початок самостійного життя, а “безробіття” - те, чого просто не може бути, це реалії світу капіталізму. А що означає “робота” і “безробіття” для сучасного покоління? “Робота” - це те, про що треба мріяти, чого можна й не отримати, а “безробіття” - реалія сьогодення, те, чого всі бояться. Чи розуміють різні покоління одне одного, уживаючи такі слова? У національній мові відбувається конструкція і деконструкція смислів та їх збереження, і тому “семантичність простору комунікації відтворюється як історично сформована в комунікативній діяльності носіїв даної мови категоризація світу, що є фундаментом взаєморозуміння” [Балута 2001: 10].

З антропологічної точки зору, існує стільки світів на землі, скільки існує мов. Кожна мова є інструментом, який веде людей у їхніх спостереженнях, діях, у виявленні себе. Наочною ілюстрацією сказаного є факт функціонального розмежування мов. Так, у Парагваї під час залицять чоловіки послуговуються іспанською, а після одруження - мовою гуарані. Досвід, прихований у структурі кожної окремої мови, є певною низкою уявлень щодо світу й життя в ньому, причому “світ постає почленованим у напрямку, підказаному етнічною мовою” [Балута 2001: 12], тому мова є

Мова обумовлює межі і спосіб розуміння нами власного світу¹, вона набуває сили у слові, в якому поєднується об'єктивно-предметна та суб'єктивна смислова співвіднесеність. Не випадково, християнський учений відмовився приймати вітаміни на тій підставі, що то є “медичина”, але із задоволенням почав споживати їх, коли йому пояснили, що то “їжа”. Як бачимо, мова є чимось більшим, ніж інструмент об'єднання думок, більшим навіть, ніж інструмент вияву почуттів інших і самовияву. Кожна мова є засобом категоризації досвіду.

У якому ж зв'язку перебувають мова, етнос і ментальність? Етнічна мова “формує образ реального світу, яким його бачать її носії” [Жайворонок 2001: 57], тому з упевненістю можна сказати, що рідна мова з дитинства скореговує світосприйняття особистості. Менталітет етносу відбивається в мові. А “спочатку було слово...”

БІБЛІОГРАФІЯ

- Бапута 2001 - Балута Г.А. Онтологічні засади мови в комунікативному просторі суспільства: Автореф. дис... канд. філософськ. наук. - Дніпропетровськ, 2001,- ! 8 с.
- Верещагин 1980 - Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Лингвострановедческая теория слова. - М.: Русский язык, 1980. - 320 с.
- Горбачевская 2000 - Горбачевская С. И. Австрия и австрийское самосознание // Вестник МГУ. Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. - 2000. - № 1. - С. 89-95.
- Диброва 1996 - Диброва К.Ю. Лингвистические аспекты языковой отнесенности // Филологические науки. - 1996. - № 2. - С. 61-70.
- Жайворонок 2001 - Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень//Мовознавство. -2001.-№ 1.-С. 48-63.
- Овчинников 1987 — Овчинников В. Сакура и дуб // Роман-газета. - 1987.-№3.-80 с.
- Снитко 1998 - Снитко Е.С. Язык в его связях с культурой и историей этноса // Русский язык и литература в учебных заведениях. - 1998. - №5-6,- С. 1-4.
- Шаклеин 2000 - Шаклеин В.М. Этноязыковое видение мира как составляющая лингвокультурной ситуации /V Вестник МГУ. Серия Лингвистика и межкультурная коммуникация. -2000. № 1. С. 73-89.